

Būties teorija

POSTMETAFIZINĖS UNGRUND PRINCIPO PRIELAIIDOS SCHELLINGO LAISVĖS FILOSOFIJOJE

Brigita Gelžinytė, Tomas Sodeika

Vilniaus universiteto
Religijos studijų ir tyrimų centras
Universiteto g. 9/1, LT-01513 Vilnius
El. paštas: brigita.gelzinyte@fsf.stud.vu.lt,
sodeika@gmail.com

Santrauka. *Pastaraisiais dešimtmečiais akademinės filosofijos baruose klasikinei vokiečių filosofijai vėl įgyjant aktualumą, ypatingo dėmesio sulaukia F. W. J. Schellingo idėjos. Tampa abejotina ilgą laiką vyravusi schema, pagal kurią Schellingas traktuojamas kaip vienas iš Naujųjų laikų „metafizikų“; o jo filosofija interpretuojama vokiečių idealizmo raidos kontekste suteikiant jam tik tarpinės figūros tarp Fichte's ir Hegelio vaidmenį. Straipsnyje teigiama, jog Schellingo traktate „Žmogaus laisvės filosofija“ suformuluotas Ungrund principas atveria postmetafizinio mąstymo orientyrus. Remiantis tradicinės metafizikos kaip onto-teo-logijos samprata ir post-idealistinėmis Schellingo interpretacijomis, ši principą mėginama pateikti kaip struktūrinę ontoteologinio modelio inversiją tiriant jį trimis aspektais: per τὸ ὄν, Θεός ir λόγος matmenų išskleidimą.*

Pagrindiniai žodžiai: *bepagrindybė, ontoteologija, postmetafizinis mąstymas, laisvė, valia*

XX a. pradžioje Vakarų filosofija, pasitikdama modernybės projektų ir „didžiųjų pasakojimų“ saulėlydį, susiduria su iššūkiu – kaip orientuoti mąstymą atsідūrus subjekto savigrindos krizės, tradicinės ontologijos ir epistemologijos vidinių prieštarų šešėlyje? Jei ontologija tampa epistemologijos dalimi, o ši savo baigtu pavidalu pasirodo esanti ne kas kita kaip agneologija, t. y. pažinimo *negalių* konstatavimas, tikrovės pažinimo pagrindas pats yra atrandamas bepagrindybėje, prasmėje, kuri slepia beprasmybę. Jei pasaulis mąstymui pasirodo

tik kaip baigtinio žmogiškumo projekcija, tradicinės metafizikos prielaidos, tęsiančios parmenidiškąją būties ir mąstymo tapatybės liniją, tampa mažų mažiausiai abejotinos, išskyla būtinybė perorientuoti racionalumo standartus. Tokia tendencija, būdinga pastarajam šimtmečiui, išlieka įžengus ir į trečiąjį tūkstantmetį, taip nužymėdama kontekstą, kuriame atsiranda galimybė (o pastaraisiais dešimtmečiais net ir būtinybė dėl itin pagausėjusio nepublikuotų tekstų ir vertimų kiekio) įvertinti F. W. J. Schellingo idėjų reikšmę šiam diskursui, jų potencialą

orientuoti mąstymą tradicinės metafizikos įveikos link. Itin svarbi šiuo požiūriu tam pa Schellingo traktate *Žmogaus laisvės filosofija*¹ (1809) suformuluoto pamatinio *Ungrund* (toliau tekste laikomasi A. Tekoriaus pasiūlyto vertimo – bepagrindybė²) principo problema. Kai kurie tyrinėtojai šį principą interpretuoja tradicinės metafizikos kontekste – kaip subjektišką absoliutą, *summum ens*, save atveriantį ir teigiantį per mąstymą³. Tokia interpretacija remiasi prielaida, jog Schellingas tęsia ir užbaigia savo ankstesnį fichtišką subjektyviojo idealizmo liniją plėtojamą tapatybės filosofijos projektą, kuriame lemiamos reikšmės įgyja antropomorfizuotos išraiškos. Esama ir alternatyvios interpretacijos, kuri numato galimybę rekonstruoti postmetafizines bepagrindybės principo prielaidas, nebesuderinamas su karteziškomis tradicinės metafizikos nuostatomis, kurios mąstymui suteikia absoliutaus pažinimo galią ir nelygstamą *cogito* kaip pirminio principo vertę⁴. Atrodo, jog toks požiūris sietinas ir su vėlesniaisiais Schellingo tekstais, ypač su jau netrukus po traktato apie laisvę

1811 metais pradėtu rašyti veikalu *Pasaulėamžiai* (*Die Weltalter*⁵), kuriame dar ryškiau fiksuojamas jo minties poslinkis nuo tradicinės metafizikos jos kritikos link.

Norint aiškiau suvokti šių skirtingų bepagrindybės sampratos interpretacijų kontroversiją, paranku pasitelkti „ontoteologijos“ sąvoką. Kaip žinoma, šį terminą įvedė Immanuelis Kantas, taip pavadindamas tą „transcendentalinės teologijos“ atmainą, kuri tikisi „pirminės esybės [...] egzistavimą pažinti vien tik sąvokomis be jokio patyrimo pagalbos“ (Kant 2013: 509). Vėliau Martinas Heideggeris Kanto sukurtą terminą pritaikė savo reikmėms, jo morfologijoje išvelgdamas euristinį potencialą, leidžiantį iškelti klausimą apie pačios metafizikos esmę. Traktate „Onto-teo-loginė metafizikos sandara“ jis teigia: „įžanginėje paskaitoje „Kas yra metafizika?“ (1929) metafizika apibrėžiama kaip klausimas apie buvinį⁶ patį savaime ir visumoje. Šios visumos visybė (*die Ganzheit dieses Ganzen*) yra vienis buvinio, kuris vienija kaip iškeliantis pagrindas. Tiems, kurie gali skaityti, tai reiškia: metafizika yra onto-teo-logija“ (Heidegger 1992: 350). Šiame straipsnyje nėra tiriamas Heideggerio požiūrio į Schellingą savitumas, tą požiūrį gretinant su kitų autorių siūlomomis interpretacijomis – jo pasiūlyta ontoteologinė metafizikos samprata šiuo atveju pasitelkiama kaip metodologinės nuostatos, padedančios aiškiau suvokti Schellingo „vietą“ filosofinio diskurso

¹ „Philosophische Untersuchungen über das Wesen der menschlichen Freiheit und die damit zusammenhängenden Gegenstände“. Tekste vartojamas A. Tekoriaus pasiūlytas šio pavadinimo trumpinys (Schelling 1995).

² Verčiant šį iš Jacobo Böhmes pasiskolintą terminą į kitas kalbas (angl. *unground, groundlessness*; pranc. *sans-fond, l'abîme*; ital. *Infondatezza; s-fondo*), kyla nemenkų sunkumų, nes būtina išlaikyti nesubstanciškumo aspektą, todėl kai kurie autoriai jį pateikia originalo kalba.

³ Plg. Heidegger, M. 1985. *Schelling's Treatise on the Essence of Human Freedom*. Athens: Ohio University Press; Žižek, S. 1997. *Abyss of Freedom*. Ann Arbor: Michigan University Press; Brinkmann, K. 2006. *German Idealism: Critical Concepts in Philosophy*. London: Routledge; White, A. 1983. *Schelling: Introduction to the System of Freedom*. New Haven and London: Yale University Press.

⁴ Plg. Tritten 2012; Freyberg 2008; Bowie 1995; Goudeli 2002.

⁵ Atkreiptinas dėmesys, jog Schellingas šį tekstą rašė labai ilgai, vis nesiryždamas jo publikuoti. Yra žinomi trys ganėtinai skirtingi publikacijai rengti jo variantai – 1811 ir 1813 metais (Schelling 1993) bei 1815 metais (Schelling 1861). Prie „Pasaulėamžių“ temos Schellingas dar kartą grįžo 1827–1828 metais Miuncheno universitete skaitytame paskaitų cikle (Schelling 1990).

⁶ Vertimas taisytas.

lūžio kontekste, pagrindas. Kitaip tariant, į Schellingo *Ungrund* sampratą mėginama pažvelgti pro kiekvieno iš trijų Heideggerio išryškintų metafizikos kaip onto-teo-logijos trinarės struktūros sandų – τὸ ὄν, θεός ir λόγος prizmę.

Tò ὄν

Traktate *Žmogaus laisvės filosofija* Schellingas pirmiausia sutelkia dėmesį į laisvės ir blogio galimybės problemas. Kadangi laisvė jam yra visų pirma laisvė blogiui, Schellingas kritikuoja tradicinę scholastinės ir Naujųjų laikų filosofijos nuostatą, blogį apibrėžiančią *privatio* ir pasyvumo kategorijomis. Ji pasirodo esanti nepakankama, todėl reikia rasti būdą, kaip pagrįsti blogio ir laisvės ontologiją. Tai padaryti Schellingui leidžia egzistencijos pagrindo ir pačios egzistencijos perskyra, kuri, anot jo, visuomet buvusi akivaizdi, tačiau aiškinama pernelyg formaliai. Šie du ontinį buvinių pavidalą apibrėžiantys pradaai ir jų tarpusavio sąveika, suvokiama ne vien loginėje, bet ir ontologinėje plotmėje, leidžia pagrįsti blogio ir laisvės galimybę, išvaduoja nuo deterministinių ir fatalistinių šių svarstymų pasekmių. *Egzistencija*, anot Schellingo, yra tai, kas aktualu, kas iškelta į būtį, šviesą ar dvasią būtent iš *pagrindo* – tokios potencialybės srities, kuri yra akla iracionali valia, nuolatinis veržimasis būti. Tai yra „gamta Dieve – nors nuo jo ir neatskirama, bet vis dėlto skirtinga esybė, [...] nėra Dievas egzistencine prasme“ (Schelling 1995: 48). Iš šio pagrindo atskiros ir savarankiškos valios randasi blogio ir laisvės galimybė.

Atrodytų, tokį tradicinės metafizikos konceptualiniu pagrindu paremtą dichotominį modelį galima nesunkiai dekonstruoti įrikiuojant jį greta kitų šiam diskursui būdingų kosmologijos, teologijos ar on-

tologijos projektų. Tačiau šia dichotomija Schellingas savo metafizinės sistemos neužbaigia. Jis žengia labai svarbų žingsnį, kuris išskiria jį iš ligtol vyravusių metanaratyvinių modelių konstravimo tradicijos. Dalykas tas, kad dar ligi šios pagrindo ir egzistencijos perskyros Schellingas įveda *bepagrindybės* principą: „Ir pagrindo, ir to, kas egzistuoja, esybė gali būti tik tai, kas yra *pirm* bet kokio pagrindo, t. y. *bepagrindybės*. [...] Kadangi ta esybė yra pirmesnė už visas priešpriešas, tai priešybių negalima joje nei skirti, nei jos gali iš viso joje kaip nors būti. Todėl netinka ją apibūdinti kaip tapatybę, [...] ji neturi kito predikato, kaip *bepredikatiškumą*, bet dėl to nėra niekas (Schelling 1995: 109–111). Ši sąvoka tolesnei Schellingo recepcijai iškelia gana keblų uždavinį – kaip suvokti šį principą, kai teigiama, jog tai yra pirminė nuolat save teigianti valia (pirmesnė už pagrindo valią), laisvė ir absoliutas, kurio vienintelis predikatas yra *bepredikatiškumas*, principas, esąs dar iki bet kokios tapatybės, substancijos, iki bet kokio skirtumo ar egzistencijos, bet taip pat nėra niekas?

Heideggerio teigimu, Schellingo *bepagrindybės* yra „buvinys, kuriam nereikia jokio kito jį grindžiančio buvinio be jo paties, kuris kyla pats iš savęs ir yra amžinas. Valia yra *subiectum*: kaip ὑποκείμενον, tačiau savavališkai besiveržiantis pagrindas ir savastis, sąmonė, dvasia, „Žodis“, λόγος. [...] Schellingas mąsto metafiziškai, onto-teologiškai, bet išbaigtu pavidalu“ (Heidegger 1985: 173). Heideggerio pozicija aiški: anot jo, Schellingas vis dar priklauso ontoteologinio mąstymo tradicijai. Vis dėlto atrodo, jog toks teiginys yra pernelyg skubotas ir paremtas toli gražu ne savime suprantama ir akivaizdžia prielaida, jog Schellingas šiame traktate tęsia savo

ankstesnę tapatybės filosofijos projektą, kuris išties dar priklauso fichtiškajai absoliutaus subjekto linijai. Subjektiškumas šioje perspektyvoje yra pateikiamas kaip pirminė bet kokio objektiškumo galimybė ir galutinė instancija, refleksijos aktu pats save pagrindžiantis būties pagrindas, savyje kurdinantis subjekto ir objekto tapatybės principą. Tačiau vėlesniuose savo tekstuose⁷ Schellingas atvirai kritikuoja šį pamatinį Fichte's sistemos principą apeliuodamas į subjekto savigrindos negalimybę. Tokiai neva išbaigto idealizmo formai, kokią jai suteikė Fichte, priklausantis absoliuto principas, anot Schellingo, yra toks, „iš kurio sąvokos pašalinta viskas, kas yra galia ir jėga (*Macht und Kraft*)“ (Schelling 1861: 342).

Pripažindamas bepagrindybės principui *pirminio* bet kokio save grindžiančio subjektyvumo statusą, Schellingas žengia kur kas toliau, nei tai darė Fichte, šitaip jau nebeišsitekdamas idealistinės filosofijos rėmuose. Tai laisvė, valia, grynas aktualumas ir nuolatinis tapsmas, todėl bet koks buvinys (kaip ir bet koks subjektas) visuomet pasirodo esantis kažkas kita nei toji bepagrindybė, kuri apskritai yra ne kažkas, o veikiau tai, *kame* kas nors gali pasirodyti *kaip* esantis ir *kad* esantis, kaip tapatus, skirtingas, grindžiantis ar predikuojantis. K. Goudeli'o, oponuojančio tiek Hegelio, tiek Heideggerio siūlomoms Schellingo interpretacijoms, nuomone, tai yra paties predikavimo ar grindimo *vyksmas* (*das Geschehen*), kuris nesileidžia įspraudžiamas į priežasties ir pasekmės, substancijos ir atributo santykių apibrėžimus, nes jam esmiškas yra pats tranzityvumo momentas,

⁷ Jau nekalbant apie tiesiogiai prieš Hegelio filosofijos sistemą nukreiptas vėlyvojo Schellingo idėjas, kurias jis išdėstė 1841–1842 metais Berlyno universitete skaitytose paskaitose.

bet kokio santykio radimasis ir jo vyksmas, pati dinamika (Goudeli 2002: 119–120). Bet jei taip, tai, regis, bepagrindybės principu siekiama konceptualizuoti tai, ką Heideggeris vadina „ontologine perskyra“. Pati bepagrindybė neturi nieko bendra su pirmine tapatybe ar substancija. Ji yra aktyvumas pats savaime, t. y. aktyvumas, nesuponuojantis nieko, *kas* būtų aktyvus (o juk būtent tokios supozicijos reikalautų aristotelinė logika!). Tad bepagrindybė pati nėra ir negali būti joks buvinys. Griežtai kalbant, ji net *neegzistuoja*, nes egzistavimas būdingas tik konkrečioms buviniams, kylantiems iš pagrindo, kitaip sakant, jie yra tik išvestinis dalykas. Taigi, kai tą bet kokio pagrindo atžvilgiu pirminę bepagrindybę savo traktate apie laisvę Schellingas vis dėlto vadina „esybe“ (*Wesen*), tampa akivaizdu, kokių mastu jis vis dar yra priklausomas nuo to meto filosofų semantinio krūvio, kuris nebeišreiškia jo minčiai adekvataus turinio – juk toji „esybė“ nebėra „esybė“ egzistuojančiojo buvinio „buvimo“ (*Seyn*) prasme. Tiesa, tarsi nujausdamas šį neadekvatumą, Schellingas čia vartoja nežymimą jį artikelį ir sako ne „*das Wesen*“, bet „*ein Wesen*“. Kadangi bepagrindybė yra *pirmesnė* už bet kokią pagrindą ir egzistenciją, jos „buvimas“ turi būti mąstomas ne laiko, bet veikiau būdo atžvilgiu – ji „yra“ kaip pati šios skirties galimybė. Svarbu tai, jog šį principą Schellingas mąsto kaip *laisvę*, todėl tenka pritarti T. Trittenui, taikliai pastebėjusiam, jog „jokiems buviniams, jokioms tapatybėms nėra būdinga laisvė, jie yra tik laisvės veikimo pasekmė. Gryna laisvė (Būtis) yra pirminė tapatybės atžvilgiu, tebūnie tai A=A, ego=ego, subjektas=objektas ar ne-būtis=grynoji būtis“ (Tritten 2012: 78).

Žinoma, ši koncepcija gali būti interpretuojama ir kaip pats *skirtumas* apskritai,

t. y. kaip skirtumas, nebūtinai implikuojantis vien heidegeriškąją Schellingo recepcijos liniją⁸. Tačiau pastaroji šiuo atveju yra paranki siekiant išryškinti viena kitai opojuojančias linijas. Visgi svarbiausia yra tai, jog tradicinę metafiziką, predikavimo principą perkėlusią nuo buvinių pačiai būčiai, Schellingas tarsi „išverčia“, parodydamas, kad bet kokio predikavimo galimybė suponuoja būtent patį bepredikatiškumą *per se*.

Θεός

Traktate apie laisvę Schellingas teigia: „Paskutinėje ir aukščiausioje instancijoje nėra jokios kitos būties kaip valios viešpatavimas; tai pirminė būtis ir jai vienai tinka visi jos predikatai – pagrindo nebuvimas, amžinumas, nepriklausymas nuo laiko, savęs teigimas“ (Schelling 1995: 39). Schellingo retorika pagauli ir gali lengvai suklaidinti, įsipiršdama į įprastą teologinių spekuliacijų diskursą. Tačiau teologinė bepagrindybės principo interpretacija ir šiuo atveju susiduria su keblumais. Jei šis principas suvoktinas kaip absoliuti kontingencija, kaip dar ikisubjektiška paties subjekto–objekto santykio galimybė, tai jis nebėra ir nebegali būti joks pirmapradis *subiectum*, laikytinas aukščiausiu visų buvinių buviniu kaip *summum ens*, ὑποκειμενον, *causa efficiens* ar *causa finalis*: „Amžinąją būti [...] pavadiname amžinuoju gimimu. Tačiau Dievas buvo tuo gimimu įsteigtas (*war gesetzt*) ne kaip buvinys, bet veikiau kaip tai, kas savaime nėra nei buvinys, nei nebuvinis, kaip grynas gebėjimas būti (*Seynkönnen*), kaip amžina laisvė būties at-

žvilgiu“ (Schelling 1861: 305). Atrodo, jog Schellingas čia aptinka absoliučią mąstymo ribą – atsiduria situacijoje, kurioje mąstymas atranda tik tai, *kad* kažkas yra duota, bet pačios šios duotybės pagrindo jis negali tematizuoti niekaip kitaip, kaip tik patį pagrindą numanydamas esant bepagrindybėje arba bedugnėje (*der Abgrund*). Dievas kaip dvasia, kaip gyvenimas, Žodis, pagrindo ir egzistencijos vienovė pats yra bedugnėje.

Kitas svarbus bepagrindybės principo teologinės interpretacijos momentas yra teleologinis ir kreacionistinis jos aspektai. Kai Schellingas teigia, kad bepagrindybė yra absoliuti laisvė, valia, nuolatinis tapsmas ir veržimasis, šiame teiginyje, rodos, nesunku išvelgti anksčiau įvardytas teologines šio principo implikacijas. Tačiau jis suponuoja tokią valios sampratą, pagal kurią valia neturi jokio tikslo ir jokio aiškaus objekto. Tai nėra ir „kreatyvinė“ valia, nes patį kūrybos aktą ji įgalina tik *kaip aktą*, t. y. tik leidžia jam vykti. Juk jei, kaip minėta, nėra pirminio valiojančiojo subjekto, jei aristotelinė logika nebegalioja ir nebėra jokios pirminės tapatybės, tai nėra ir to, *kas* galėtų trokšti save kaip nors atskleisti ir aktualizuoti. Dievas, apie kurį kalba Schellingas, yra ne priežastis ar tikslas savaime (už tokį formalizmą Schellingas kritikuoja savo pirmtakus, ypač Spinozą), o veikiau pats gyvenimas, t. y. tai, kas yra, pats pasaulis, jo duotis, tvarka ir esatis. Tai gyvasis Dievas, kuris kaip tik dėl to negali būti kaip nors pagrįstas ar pats save pagrįsti. Tradicinės teologijos kontekste šių nuostatų sunku suvokti, nes jau vien pagal Dievo tobulumo sąvokos apibrėžimą ši sąvoka privalo apimti buvimą savo paties pagrindu. Schellingas žengia dar toliau: „Be abejo, tai yra niekas, tačiau tai toks niekas, kokia yra grynoji laisvė (*lautere Freiheit*),

⁸ Tyrinėtojai randa ryškių sąsajų su Derrida, Levi- no ar Deleuze'o pasiūlytomis šio principo transformacijomis, kurios iškelia etinius, ontologinius, epistemologinius Schellingo recepcijos aspektus (plg. Tritten 2012, Bowie 1993, Žižek 1997, Wirth (ed) 2004).

kokia yra valia, kuri nieko netrokšta, kuri negeidžia jokio dalyko, kuriai visi daiktai yra lygūs, ir todėl nė vienas jos neskatina veikti. Tokia valia yra niekas ir viskas. Ji yra niekas tuo požiūriu, kuriuo ji nei trokšta pati tapti veikiančiaja, nei reikalauja kokios nors tikrovės. Ji yra viskas tik todėl, kad iš jos kaip amžinos laisvės kyla visa galia, jog visa joje glūdi ir visa ji valdo, nors pati nėra niekieno valdoma“ (Schelling 1861: 235).

Matome, jog ši laisvė mąstymui tegali atsiskleisti kaip niekas, riba, praraja, kurios akivaizdoje jis aptinka save, kuri niekaip negali būti sužmoginta, nes neturi jokio subjektiškumo ar sąlygotumo. Ji nėra nei vienis, nei daugis, priešybės joje nei sutampa, nei išsiskiria. Kaip valia, ji leidžia joms rasti ir jai priklauso jų vyksmas, tačiau su jomis ji nesutampa. Čia nėra nei tapatybės, nei substanciskumo, nei tikslo. Kaip taikliai pastebėjo Andrew Bowie, „[p]akankamo pagrindo principo negalia neprieštaringai save pagrįsti, negalia, kurią Schellingas sieja su Dievo laisve, per Schopenhauerį, Nietzsche'ę, Heideggerį ir kitus, galų gale nuties kelią į ontoteologijos pabaigą“ (Bowie 1993: 136). Taigi Dievo bedugnė, apie kurią kalba Schellingas, pasirodo esanti tradicinės metafizikos, t. y. ontoteologijos struktūrų, inversija – Dievas, tai, kas turėtų būti visa ko aukščiausias pagrindas ir galutinis tikslas, pradžia ir priežastis, atsiveria kaip absoliuti praraja, nesuvokiamybė ir bepagrindybė, kaip prasmė, glūdinti beprasmybėje. Tad nenuostabu, kad Schellingas čia prabyla apie „kiekviename žmoguje esančią sritį“, kuri „nėra joks pagrindas, o tik absoliuti laisvė, kaip savo pačios likimas, savo pačios būtinybė“ – „begalybės bepagrindybė, kurią suvokęs žmogus kiekvieną kartą patiria siaubą“ (Schelling 1993: 93).

Atrodytų, jog jau vien tokios Dievo sampratos pakanka, kad galėtume laikyti Schellingą „postmetafiziniu“ mąstytoju, peržengusiu ontoteologijos ribas. Vis dėlto Schellingo „teosofijoje“ aptinkamos antropomorfizmo liekanos kai kuriems tyrinėtojams kelia abejonių dėl tokios jo mąstymo stiliaus afiliacijos pagrįstumo⁹. Pavyzdžiui, Schellingas teigia: „Žmogaus valia – tai amžiname troškime slypintis dar vien pagrindė esančio Dievo želmuo, tai gilumoje tūnantis dieviškas gyvybės vaizdas, kurį Dievas išvydo, kai valią vertė gamta. Tik jame (žmoguje) Dievas pamilo pasaulį [...]“ (Schelling 1995: 55–56), arba: „Tik žmoguje iki galo išsakomas visuose daiktuose dar laikytas ir nebaigtas tarti žodis. Bet išartame žodyje atsiskleidžia dvasia, t. y. *Dievas* kaip egzistuojantis *actu*“ (Schelling 1995: 56). Gali atrodyti, jog Schellingas tarsi tiesiogiai pajungia dieviškumą žmogaus valiai, žmogų pristato kaip tai, kas vienintelis turi galią Dievo potencialumą įkūnyti aktualiai. Vis dėlto šias abejones, ko gero, galėtų bent iš dalies neutralizuoti atožvalga į tai, jog antropomorfizmas apskritai yra neatsiejamas nuo Kanto inicijuoto transcendentalinio filosofavimo stiliaus, į pirmą planą iškeliančio žmogiškojo subjekto pažintinių galimybių ribotumą. Kaip tik šį ribotumą Schellingas ir bando įveikti ieškodamas prieigos prie absoliutaus, „dieviško“ subjekto, tačiau, anot D. L. Clarko, kuris Schellingo įžvalgų pagrindu mėgina susieti Kanto ir Heideggerio mąstymą, „Schellingas anaipol ne sužmogina Dievą, bet veikiau sudievina žmogų, sureikšmindamas tai, kas visiškai ir vien tik žmogui tepriklauso: tai būties

⁹ Plg. White, A. 1983. *Schelling: Introduction to the System of Freedom*. New Haven and London: Yale University Press.

įvykio „čia“, vieta, kurioje žmogus būva būtyje ir būtyje apsisprendžia“ (Clark 1997: 27 cit. pagal Bowie 1993: 215). Tuo būdu „antropomorfizmas“ čia virsta, galima sakyti, „teomorfizmu“. Tačiau atsižvelgdami į tai, jog išskeldamas bepagrindybės principą Schellingas radikaliai modifikuoja pačią Dievo sampratą, turėtume pripažinti ir simetrišką žmogiškojo subjekto modifikaciją – šio subjekto ribotumo įveiką, praktikuojant savotišką „mąstymo askezę“, simetriškai pakartojančią tai, kas įvyksta dieviškajame subjekte atsivėrus bepagrindybės bedugnei. Bepagrindybės principas pasirodo kaip radikali ar net paradoksali transcendentalizmo išraiška ir jo įveikimas, archimediškame taške nepaliekantis net paties subjekto – jis čia pakimba virš nesuvokiamos niekio bedugnės, kurios atvirumui yra išstatytas.

Λόγος

Trečiasis, bene pats svarbiausias momentas yra λόγος aspekto išsklaida. Reikia pažymėti, jog ši problema apskritai visame Schellingo recepcijos lauke sukuria ištis nemenką įtampą ir sulaukia ganėtinai prieštarūnų interpretacijų keliant klausimą apie jo santykį su tradicine, vadinamąja logocentriškai orientuota filosofavimo maniera. Nuo šios problemos sprendimo, t. y. nuo to, koku mastu Schellingas iškelia žmogaus baigtinumo svarbą būties ir mąstymo santykio problematikoje, nuo to, kiek fundamentaliai jis kvestionuoja žmogaus racionalumo pretenzijas, ribas ir galimybes, priklauso ir jo reikšmė postmetafizinio mąstymo iškilimui.

Kaip šių klausimų fone interpretuotinas bepagrindybės principas? Suvokiamas kaip bedugnė (*Abgrund*), nesiskyrimas (*Indifferenz*), jis nėra nei chaosas, nei pirminė tvarka ar dėsnis, o veikiau tai, kas pats

savaime negali pasirodyti, nes neturi jokio pavidalo ir jokio predikato. Griežtai kalbant, tai net negali būti pozityviai mąstoma, nes nebėra mąstymo ir būties tapatybės, tik mąstymo ir būties skirtybė. Kaip absoliuti laisvė ir gryna kontingencija, jis yra tai, iš ko gali kilti sistema ir iš ko kyla λόγος, bet kas negali būti suvedamas atgal į jokią sistemą. Apibendrinamas Schellingo idėjas, Bowie teigia, jog „suformuluodamas būties „skirtingumą“ bet kokios subjekto–objekto struktūros atžvilgiu, Schellingas iškėlė „esaties pasirodymo“ ir bet kokios reprezentacinės ar metafizinio realizmo tiesos negalymbę – tai tendencija, kurios pradžia praprastai siejama su Nietzsche, Wittgensteinu ar Heideggeriu“ (Bowie 1993: 23). Šitaip negatyviai brėždamas mąstymo ribą, Schellingas, ko gero, dar radikaliau iškelia žmogaus baigtinumo problemą, nei tai darė Kantas sprenddamas mokslinio pažinimo legitimumo klausimą. Baigtinumo problema šiuo atveju pakeliama iki ontologinio lygmens, svarstant pačios būtiškosios tikrovės pasirodymo galimybę, todėl čia ištis galima atrasti gana aiškių sąsajų su Heideggerio siūloma tiesos kaip „nepaslėpties“ (ἀλήθεια) samprata, kuri pasirodo tiesos kaip *adequatio* pirminė galimybė. Yra ir dar drąsesnių vertinimų: antai B. Freybergas teigia, jog Schellingo „nesiskyrimas (*Indifferenz*) – kaip tai, kas yra tasai nei/nei, iš kurio kyla visa vienovė ir vientisumas ir kas visa įgalina būčiai, tačiau kas pats savai niekaip nebūva – yra ne kas kita kaip *proskyna* (*Lichtung*), apie kurią kalba Heideggeris ir kurios slėpimasis teikia turinį mąstymui“ (Freyberg 2008: 99). Tačiau su šia interpretacija sutiktina tik iš dalies ir veikiau tik formaliai, nes tai, kas Heideggeriui šiuo atveju yra toji *proskyna*, numato būties *atverties* momentą, o

Schellingo laisvės kaip *Ungrund* ir *Abgrund* sampratoje visuomet išlieka atsivėrimo, reprezentacijos negalimybė.

Jei priimsime, jog Schellingo traktate *Žmogaus laisvės filosofija* suformuluotos idėjos toliau plėtojamos veikale *Pasaulėamžiai*, kuriame dominuoja temporalumo tematika ir supratimo sklaida joje ir kuriame, šiuolaikiniais terminais įvardijant, prasmės „nukelties“ ar „atidėjimo“ aspektai iškyla dar radikaliau, tai pastebėsime, jog šiuose veikaluose jau yra numatomos Heideggerio ir Derrida konflikto dėl duotybės ribų užuomazgos. Šios problemos pagrindą glaustai galima nusakyti remiantis temporalumo modusų išsklaida: praeitis pasirodo duota tik dabartyje, tačiau tokia jos duotis paneigia patį praeities „praetiškumą“, tad kaip tokia ji visada lieka nutolusi. Kitaip tariant, aptinkamas paradoksas: tam, jog praeitis galėtų būti suvokiama kaip praeitis, ji turi tapti dabartiška. Dabarties pagavos atžvilgiu situacija tampa dar komplikuo-tesnė, nes dabartį kaip dabartį man pateikia tik jos santykis su praeitimi ir ateitimi, t. y. suvokiama ji gali būti tik per tai, kas nėra ir niekada *nebuvo* ji. Tokia vidinė laiko modusų dialektika, kurioje tai, kas neduota, gali pasirodyti tik per paneigimą, arba toks pasirodymas, kuris įmanomas tik paslepiant, Schellingui atskleidžia paties mąstymo situaciją. Štai Bowie, savo studijoje gretindamas Schellingo išvalgas su Derrida *différance* idėja, teigia, jog „tiek Schellingui, tiek Derrida reflektuota tapatybė pasirodo esanti priklausoma nuo to, kas atima iš jos bet kokią pažinimo pagrindą, taigi atima ir esaties atvertį“ (Bowie 1993: 73). Jam pritaria ir Trittenas teigdamas, jog „ištaka, Derrida kalba, gali būti suvokta tik ją panaikinus. Ištaka yra tai, ko niekada nebuvo įvykę, bet visada *jau* buvo“ (Tritten 2012: 330).

Visa tai leidžia teigti, jog viena svarbiausių idealizmo prielaidų, kurios užuomazgas galima aptikti jau sulig karteziškuoju *dubito ergo cogito* ir kurios esmę nusako tai, jog refleksijos judesio autoreferencija pati savaime save pagrindžia kaip absoliutų Archimedo tašką, *punctum inconcussum*, nelygstamą principą, kurio pakanka norint pagrįsti epistemologines, ontologines ir teologines spekuliacijas, Schellingo atveju virsta veikiau išvirkščia – *cogito ergo dubito* struktūra, kuri, užuot suteikusi mąstymui absoliučią savigrindos laisvę ir tiesos kriterijų, pastarąjį apriboja išryškindama pažinimo ir savęs pagrindimo negalę. Tačiau nereikia pamiršti, jog vėlyvasis Schellingas, toliau plėtodamas pozityviosios filosofijos projektą, visgi mėgina peržengti šią prarają ieškodamas absoliučios ir paskutinės proto sistemos. Nepaisant to, galimas jo pozicijos nenuoseklumas anksčiau aptartų išvalgų konceptualinio „krūvio“ ir jų reikšmės postmoderniajam diskursui visai nesumenkina, nes visiškai laisvai gali būti interpretuojamos atsietai nuo jų, atsižvelgiant į ganėtinai protėjišką Schellingo mąstyseną: kiekvienas jo minties etapas turi pakankamai pagrindo būti traktuojamas tiek kaip atskiras projektas, tiek kaip vientiso probleminio modelio variacijos¹⁰. Kad ir kaip ten būtų, šiame straipsnyje nebuvo siekiama sučiuopti viso Schellingo minties daugia- briauniškumo. Susitelkiama konkrečiai ties dviem jo veikalais, kuriuose plėtojama bepagrindybės principo problematika – tai vienas šio didingo minties masyvo peizažų, leidžiantis aptikti idealistinės filosofijos ir tradicinės metafizikos lūžio momentą.

¹⁰ Plg. Matthews, B. 2012. *Schelling's Organic Form of Philosophy: Life as the Schema of Freedom*. Albany: SUNY Press; Fackenheim, E. 1996. *The God Within: Kant, Schelling, and Historicity*. Toronto: University of Toronto Press.

Išvados

Išagalėjusį požiūrį, pagal kurį Schellingas tėra moderniosios metafizikos tradicijos atstovas ir tarpinė figūra vokiečių idealizmo raidos schemoje, paneigia jo traktate *Žmogaus laisvės filosofija* suformuluotas ir vėlesniame veikale *Pasaulėamžiai* išplėtotas begagrindybės (*Ungrund*) principas. Žvelgiant į šį principą pro Heideggerio pasiūlytos metafizikos kaip onto-teo-logijos sampratos prizmę, ima aiškėti, jog Schellingas gali būti traktuojamas kaip *post-metafizinis* mąstytojas, kurio plėtojamoje begagrindybės sampratoje galima išvelgti savotišką kiekvieno iš trijų onto-teo-logijos struktūrinių sandų inversiją: a) τὸ ὄν požiūriu, suponuojamas ontologinio skirtumo pagrindas, akcentuojamas tranzityvumo, įvykiškumo momentas; b) θεός požiūriu, nebelieka teleologinio ir kreacionistinio aspekto, begagrindybė pasirodo kaip nesubstanciška, dar ikisubjektiška paties subjekto–objekto santykio galimybė; c) λόγος

požiūriu, begagrindybė negali būti pozityviai mąstoma, taigi jai negalioja mąstymo ir būties tapatybė. Kaip absoliuti laisvė, begagrindybė yra tai, iš ko gali kilti sistema ir iš ko iškyla λόγος, tačiau sykiu ji yra tai, kas negali būti redukuota atgal į jokią sistemą. Tuo būdu išryškėja post-metafizinio mąstymo orientyrai, kurių kontekste klausimai apie ontologijos „logiką“, pažinimo baigtinumą ir logocentrinio mąstymo pretenzijas iškyla kur kas radikaliau: tampa iš esmės kvestionuotina tradicinė objektiškai orientuoto subjekto, suvokiamo kaip pakankamo epistemologinio pagrindo, samprata. Visa tai leidžia manyti, jog tolesnis metafizikos ir postmetafizikos kontroversijos tyrimas nemažai priklauso nuo heidegeriškosios Schellingo recepcijos. Tęsiant pradėtą tyrimą būtų svarbu išsiaiškinti, kokią reikšmę Schellingo įžvalgos, nukreiptos prieš tradicinę metafizikos sampratą, turėjo paties Heideggerio kritiniam požiūriui į metafiziką kaip onto-teo-logiją.

LITERATŪRA

Bowie, A., 1993. *Schelling and Modern European Philosophy: An Introduction*. London: Routledge.

Clark, D. L., 1997. Heidegger's Craving: Being-on-Schelling. *Diacritics* 27 (3): 8–33.

Frank, M., 1992. *Der Unendliche Mangel an Sein*. München: Fink.

Freydberg, B., 2008. *Schelling's Dialogical Freedom Essay*. Albany: SUNY Press.

Goudeli, K., 2002. *Challenges to German Idealism: Schelling, Fichte and Kant*. New York: Palgrave Macmillan.

Heidegger, M., 1985. *Schelling's Treatise on the Essence of Human Freedom*. Transl. by Joan Staumbaugh. Ohio: Ohio University Press.

Heideggeris, M., 1992. Onto-teo-loginė metafizikos sandara. In: *Rinkiniai raštai*. Sudarė ir vertė A. Šliogeris. Vilnius: Mintis, p. 343–362.

Kantas, I., 2013. *Grynojo proto kritika*. Vertė Romanas Plečkaitis. Vilnius: Margi raštai.

Lauer, Ch., 2010. *The Suspension of Reason in Hegel and Schelling*. London: Continuum.

Norman, J.; Welchman, A. ed., 2004. *The New Schelling*. London: Continuum.

Ostarić, L. ed., 2014. *Interpreting Schelling: Critical Essays*. Cambridge: CUP.

Schelling, F. W. J., 1861. Die Weltalter. In: *Sämtliche Werke*. Abt. 1. Bd. 8. Stuttgart, Augsburg: J. G. Cotta'scher Verlag.

Schelling, F. W. J., 1990. System der Weltalter. In: *Münchener Vorlesung 1827/28 in einer Nachschrift von Ernst von Lasaulx*. Herausgegeben und eingeleitet von Siegbert Peetz. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.

Schelling, F. W. J., 1993. *Die Weltalter*. München: C. H. Beck.

Schelling, F. W. J., 1995. *Žmogaus laisvės filosofija*. Vertė Alfonsas Tekorius. Vilnius: Pradai.

Schelling, F. W. J., 2011. *Über das Wesen der menschlichen Freiheit*. Hamburg: Felix Meiner Verlag.

Snow, D. E., 1996. *Schelling and the End of Idealism*. Albany: SUNY Press.

Tritten, T., 2012. *Beyond Presence. The Late F. W. J. Schelling's Criticism of Metaphysics*. Göttingen: De Gruyter.

Wirth, J. M., 2003. *The Conspiracy of Life: meditations on Schelling and his time*. Albany: SUNY Press.

Wirth, J. M. ed., 2004. *Schelling Now: Contemporary Readings*. Indiana University Press.

Žižek, S., 1996. *The Indivisible Reminder*. London: Verso.

Žižek, S., 1997. *Abbyss of Freedom*. Michigan: University of Michigan Press.

POSTMETAPHYSICAL ASSUMPTIONS OF *UNGRUND* PRINCIPLE IN SCHELLING'S PHILOSOPHY OF FREEDOM

Brigita Gelžinytė, Tomas Sodeika

Abstract. During the last decades, as the revival of German classical philosophy has been noticed in the fields of academic philosophy, the ideas of J. F. W. Schelling are being significantly reconsidered. The dominant schema, according to which Schelling is identified as one of the modern metaphysical thinkers whose philosophy is interpreted in the light of German idealism leaving him only as a transitory figure between Fichte and Hegel, has become highly disputable. The article claims that the concept of “Ungrund”, which is presented in Schelling’s treatise *Philosophical Inquiries into the Essence of Human Freedom*, reveals horizons of post-metaphysical thinking. By assuming the metaphysics as ontotheology and reconsidering contemporary post-idealistic interpretations of Schelling (Tritten, Freydberg, Bowie), the concept of “Ungrund” is presented as a structural inversion of ontotheology through a ternary scheme, i.e. by re-evaluating it from three different perspectives: τὸ ὄν, Θεός and λόγος.

Keywords: Ungrund, ontotheology, postmetaphysical thinking, freedom, will

Įteikta: 2015 m. balandžio 27 d.